

Київський художньо-промисловий і науковий музей у 1915 році: організація, персонал, відвідувачі

Петренко О.В.

завідувач науково-дослідного відділу Харківського художнього музею

Метою даної статті є висвітлити стан Київського художньо-промислового та наукового музею у 1915 році: організацію його роботи, фінансування, поповнення колекції, відвідування. Київський художньо-промисловий та науковий музей, що носив ім'я імператора Миколи II, було офіційно відкрито і освячено 30 грудня 1904 року (фактично музей існував з 1899 року як Міський музей). На 1915 рік Київський художньо-промисловий та науковий музей складався з таких відділів: художньо-промислового, художнього, археологічного, історичного, етнографічного, відділу «Старий Київ» та бібліотеки, що містила не лише книги, але і рукописи, історичні архівні документи. Історія роботи музею впродовж 1915 року дає можливість показати яким чином військовий час відобразився на діяльності даної інституції та на житті її співробітників, і може розглядатися як частина загальної історії повсякденності часів Першої світової війни, так і культурного життя того часу. Основним джерелом для розкриття історії діяльності музею у 1915 році є «Річний звіт про роботу музею за 1915 рік», складений директором музею та представлений органу управління музеєм – Комітету музею на його засіданні 23 березня 1916 року [3].

Почнемо з історій музейних співробітників, який на 1915 рік налічувалося 13: директор Микола Біляшівський, що здійснював загальне керівництво музеєм та був зберігачем художньо-промислового та наукового відділів, а також виконував обов'язки зберігача історичного та етнографічного відділів на час перебування Данила Щербаківського в діючій армії, водночас мобілізований для координаційних робіт з тилового забезпечення військ на Буковині й

уповноважений від Імператорської Академії Наук з охорони пам'яток старовини на Буковині; зберігач археологічного відділу Євгенія Козловська; бібліотекар В'ячеслав Прокопович; технічні працівники – діловод С. Римар, касирка О.Позднякова, п'ять музейних служителів (серед них і двірник), швейцар та пічник [3; арк.2]. Як вказував у звіті про роботу музею директор, Микола Біляшівський, «життя музею в першу половину звітного року йшло більш-менш нормально: музей правильно функціонував, відвідувався публікою. У внутрішньому житті було помітне деяке послаблення темпу: військовий час наклав свою руку – стало незручно, а для деяких місцевостей краю, поїздки для збирання предметів, відчувалася недостача в людях як для цих поїздок, так і для поточної музейної роботи» [3; арк.2]. Відзначено було також проблеми з нормальною роботою історичного та етнографічного відділів через перебування на війні зберігача цих відділів Данила Щербаківського, а також «незручності» через постійну зміну складу музейних службовців нижчого рангу, з яких найбільш досвідчені були мобілізовані [3; арк.2]. Так, на травень 1915 року перебували на фронті, окрім зберігача історичного та етнографічного відділів, старший служитель І.Балюра та служитель Д.Чечко, які звернулися до комітету музею з проханням підтримати фінансово їхні родини, що залишилися в Києві. Комітет на своєму засіданні від 3 травня 1915 року ухвалив рішення видавати родині І.Балюри з 1 червня щомісячно 20 крб., а родині Д.Чечка надати одноразову допомогу в розмірі 25 крб. [5; арк. 3]. На тому ж засіданні від 3 травня директор музею констатував «дорожнечу життя в Києві на теперішній час» і було прийнято рішення підтримати усіх співробітників музею одноразовою премією розміром в один оклад [5; арк. 3], у жодних інших протоколах засідань комітету музею питання фінансової підтримки співробітників у зв'язку з важким фінансовим становищем не піднімалося, лише на засіданні комітету музею 1 грудня 1915 року було ухвалено видати традиційну різдвяну премію у розміні одного окладу [5; арк. 8]. У протоколі засідання комітету музею від 8 жовтня 1915 року [5; арк. 7] знов фігурує

І.Балюра, який уже повернувся з фронту на роботу до музею, і відмовився від своєї службової квартири, що була у приміщенні музею. Через таку відмову комітет музею зобов'язався видавати йому окрему фінансову допомогу – квартирні – 10 крб. на місяць.

Досить мало збереглося інформації про якісь благодійні проекти на підтримку постраждалих від військових дій, точно можна сказати, що жодного благодійного збору коштів в музеї не відбувалося. Музей брав участь декількома експонатами зі своєї колекції, старовинними українськими килимами, на благодійній «Виставці картин та предметів старовинного мистецтва на користь Київського відділення Товариства допомоги бідним родинам поляків, що беруть участь у війні та польському населенню, яке постраждало від ведення військових дій». Дана виставка відкрилася в за адресою віл. Хрещатик, 28, 23 березня 1915 року [2]. З Всеросійським Союзом Міст у комітеті музею були достатньо ділові взаємини. На засіданні комітету музею від 1 грудня 1915 року було піднято питання про звернення Комітету Південно-Західного фронту Всеросійського Союзу Міст з проханням надати приміщення в підвалі музею для меблевої майстерні Союзу. Комітет музею ухвалив рішення про надання приміщення для майстерні за орендну плату – 25 – 30 крб. на місяць, а також за окреме повернення коштів за освітлення [5; арк. 8].

Важливою частиною функціонування музею впродовж 1915 року залишалося і поповнення колекції, яка переважно відбувалася за рахунок пожертв відповідно до заповітів. Директор музею у звіті про роботу за 1915 рік відзначає такі великі пожертви відповідно до заповітів: Івана Пилиповича Власова, який заповів 20 картин зі своєї колекції; померлої у Петрограді Марії Григорівни Нікольської, що заповіла музеєві усю свою колекцію цінних предметів срібла, порцеляни, мініатюр, старовинних меблів; професора зоології, член-кореспондента Імператорської Санкт-

Петербурзької Академії Наук Олексія Олексійовича Коротнєва, який заповів музею своє художнє зібрання, що складалося з декількох десятків картин. [3; арк.2]. Щодо самостійної купівлі творів музеєм задля поповнення колекції, то директор музею у звіті підкреслює, що кількість і рівень таких закупівель значно зменшилася навіть порівняно з минулим 1914 роком, адже значно зменшилися асигнування від Міністерства землеробства, яке надавалося музею на купівлю творів народного мистецтва, а також асигнування від Київського губернського Земства [3; арк.2]. На жаль, фінансовий звіт за 1915 рік не зберігся, тому ми не можемо подати точних сум асигнувань. Директор музею наголошує у звіті за 1915 рік, що ціни на антикварному ринку дуже підвищилися, і музей був змушений відмовлятися від багатьох творів, які мали б поповнити колекцію музею. Також на можливість поповнення колекції, за словами директора, впливала невизначеність майбутнього положення музею, тому навіть невеликі кошти, виділені на купівлю творів для музейної колекції, було вирішено не витратити повністю – на початок 1916 року було зекономлено 1098 крб. 49 коп. [звіт С.7 зв.]. Всього до колекції Київського художньо-промислового та наукового музею впродовж 1915 року (без колекцій І.П.Власова, М.Г.Нікольської та О.О.Коротнєва, які через нестачу людських ресурсів до кінця 1915 року не встигли внести до музейної облікової документації) увійшло 2126 експонатів, які були оцінені у 7178 крб. 92 коп. [2; арк. 7]. Художньо-промисловий відділ було поповнено на 93 предмети, переважно зразки старовинних тканин, які були оцінені в 427 крб. 70 коп., з них були пожертвовані 23 предмети на суму 141 крб. Серед щедрих дарувальників були переважно директор музею М.Біляшівський, зберігач історичного та етнографічного відділу Д.Щербаківський, який, перебуваючи на фронті, продовжував також займатися і дослідницько-збиральницькою роботою, та бібліотекар В.Прокопович. Інші предмети були або отримані за обміном, або придбані за 269 крб. 50 коп. з субсидії Міністерства землеробства та Київського губернського земства. До художнього відділу надійшло 67 предметів, оцінених у 476 крб.,

лише 10 творів було придбано за кошти музею (всього на придбання було витрачено 35 крб.), усі інші роботи були подаровані. Серед дарувальників були художник Опанас Сластіон, Товариство імені А.Куїнджі, А.О.Максимова, К.В.Келлер, пан Шидловський та О.Г.Гансен. До археологічного відділу надійшло 639 предметів, оцінених у 1281 крб. 65 коп. Більшу частину надходжень було подаровану музею (517 предметів на суму 1061 крб. 45 коп.). П.І.Терещенко передав предмети з розкопок В.В.Хвойки в с. Білгородка на Київщині, що здійснювалися за його рахунок, також серед дарувальників знову ж виявилися самі співробітники музею - директор музею М. Біляшівський, зберігач археологічного відділу Є.Козловська, зберігач історичного та етнографічного відділу Д.Щербаківський. На купівлю предметів до колекції археологічного відділу було витрачено 220 крб. 20 коп. Історичний відділ впродовж 1915 року поповнився на 161 експонат вартістю 2170 крб. 90 коп., з них 119 предметів були придбані за 1980 крб. Етнографічний відділ поповнився найбільше – на 658 предметів, 274 з яких на суму 1456 крб. були закуплені за кошти музею, інші надійшли як пожертви чи були отримані внаслідок обміну на інші музейні предмети. Протягом року до музейної бібліотеки надійшло 311 книг, брошур та періодичних видань у 537 томах на суму 786 крб. 37 коп., 8 стародруків на суму 71 крб., та 89 рукописів на суму 298 крб. Музей на поповнення бібліотеки витратив 155 крб. 51 коп., усі інше було подаровано музею [3; арк. 3 – 7].

На організацію фінансування музею вплинула ліквідація Київського генерал-губернаторства, зв'язку з цим був також ліквідований Комітет зі збору пожертв на утворення недоторканого фонду музею (даний комітет провадив збір коштів з 1907 року [1]) і усі зібрані кошти, а це 5845 крб. 42 коп., були передані для подальшого використання комітету музею, який виконував функції фінансового розпорядника музею [2; арк.8], відомостей про те, яким чином було використано ці кошти 1915 року, немає.

У кінці серпня 1915 року було оголошено рішення евакуювати найціннішу частину колекції, і 6 вересня 1915 року біля шести з половиною тисяч експонатів були евакуйовані до Імператорського Російського історичного музею в Москві. Предмети музейної колекції були упаковані в ящики (вишивки було запаковано до бочок окремо), вміст яких було ретельно описано. Серед евакуйованих предметів була майже уся колекція художньо-промислового відділу (художнє скло, художнє шиття, предмети Межигірської фаянсової фабрики, порцеляна, меблі, вироби з бронзи та срібла, порохівниці, вишивки, килими), а також твори живопису – старовинні ікони, рукописи з бібліотеки, монети та археологічні артефакти [6; арк..2]. З художнього відділу були евакуйовані твори Миколи Ярошенка, Архипа Куїнджі, Миколи Кузнецова, Вільгельма Штернберга, Тараса Шевченка, В.Сєрова, Миколи Ге, Костянтина Маковського, Іллі Рєпіна, Яна Станіславського, Ісаака Левітана, Василя Поленова, Івана Шишкіна, Льва Лагоріо, Івана Айвазовського, Михайла Врубеля [6; арк.. 17], Абрама Маневича та Миколи Івасюка [6; арк.. 2]. Пакування робіт, окрім директора, здійснювали технічні робітники музею – І.Балюра, Д.Мовчан, Шарафан, Спиридонов і Шекера, які за свою роботу отримали преміальні в розмірі 15 крб. [6; арк.. 7]. Директор музею доповів про проведену евакуацію на засіданні комітету музею 8 жовтня 1915 року [6; арк.. 7], який весь час залишався у Києві. З предметами музейної колекції до Москви вирушив служитель музею, власне технічний працівник, Данило Мовчан. Про отримання запакованих ящиків з речами в Імператорському Російському історичному музеї повідомили листом від 23 вересня 1915 року [6; арк.. 48]. Додамо, що повернуться усі евакуйовані експонати до музею лише 1920 року.

Організація евакуації музейних творів відбувалася під керівництвом завідувача пересуванням військ залізницями та водним шляхом Київського району. За «Загальними вказівками до складення відомостей про порядок вивезення службовців, родин, вантажів урядових організацій, громадських та торгівельно-промислових організацій та підприємств,

що перебувають в м. Києві та в приміській зоні та мають бути вивезеними у зв'язку з обставинами військового часу» вся евакуація поділялася на два етапи: перед евакуаційний період та період після оголошення загальної евакуації Києва [6; арк.. 25]. В передевакуаційний період мали бути вивезене те майно, без якого установа чи організація могли продовжувати нормально функціонувати, а з особового складу мала бути евакуйована людина, що супроводжувала вантаж. 22 серпня 1915 року до Київського художньо-промислового та наукового музею було направлено листа з грифом «Секретно» від полковника Генерального штабу – завідувача пересуванням військ залізницями і водними шляхами Київського району, в якому було подано форми спеціальних відомостей для вивезення вантажів, де мало бути вказано назва установи та характер вантажу, кількість осіб, вагу вантажу, час, необхідний для підвозу вантажу до залізничної станції та місце, куди мають бути вивезені вантажі [6; арк..32 – 34]. 23 серпня було скликано засідання комітету музею, де було розглянуто питання організації евакуації частини колекції, складання евакуаційних списків мав здійснювати директор музею, а щодо виділення коштів на саму евакуації, то було ухвалено рішення звернутися до Міністерства торгівлі та промисловості, у відомчому підпорядкуванні якого і перебував Київський художньо-промисловий та науковий музей. 25 серпня директор музею звернувся до Міністерства торгівлі і промисловості телеграмою, в якій просив виділити 3 тисячі карбованців [6; арк..40], на що також телеграмою отримав відмову в через відсутність асигнувань саме на евакуацію, а також у телеграмі було вказано, що, відповідно до відповідно до закону від 20 серпня 1914 року усі цінні для держави колекції евакууються за рахунок особливого воєнного фонду, і спрямовано директора музею до місцевого казначейства. У телеграмі було наголошено, що під час звернення до казначейства потрібно надати посилання на закон [6; 41].

Евакуація певної частини музейної колекції на певний час припинила роботу музею для відвідувачів, але досить швидко, впродовж вересня, експозиція була поновлена з тих предметів, що залишилися в Києві. Відвідуваність музею порівняно з 1914 роком впала майже на 21%, про що свідчать звітні показники - 23306 осіб за 1914 [4; арк.6] та 18468 осіб за 1915 рік [3; арк.7]. З усієї кількості відвідувачів 5473 осіб або приблизно 30 % становили платні відвідувачі, 12000, тобто 65 % - це представники нижчих чинів, робітників, селян та учнів, що мали право в неділю на безкоштовне відвідування музею, і 995 осіб, що становлять 5% від загальної кількості відвідувачів входили до екскурсійних учнівських груп, які також не платили за вхід. Порівняно з 1914 роком, коли музей відвідало 206 організованих груп [4; арк..6], 1915 року музей прийняв лише 37 учнівських груп.

Цікавим є той факт, що директор музею, не зважаючи на воєнні дії, досить оптимістично дивився в майбутнє і планував добудову музейного приміщення і влаштування у новій частині музею публічної картинної галереї. Фінансування для цього проекту було знайдено у Льва Бродського, а сам проект планувалося віддати академіку Олексію Щусєву, з яким М.Біляшівський вів про це перемовини щодо розробки проекту, вартість якого оцінена у 750 крб. [5; арк.8].

Повсякдення Київського художньо-промислового та наукового музею 1915 року включало в себе як традиційні на перший погляд музейні заняття, так новий досвід евакуації, пов'язаний зі зміною подій на лінії фронту. Традиційна музейна робота – поповнення колекції, її внесення до музейної документації та прийом відвідувачів – також зазнала змін у зв'язку з подіями Великої війни: співробітники були мобілізовані, відвідувачів стало менше, нестача коштів не дає можливості номально здійснювати поповнення колекції. Окреме цікаве питання, не підняте у даній статті, але яке

заслуговує на окремий розгляд – це поповнення музейної колекції не всупереч війні через відсутність достатнього фінансування та обережність директора, а завдяки війні. Адже досить багато предметів потрапили до музейної колекції через перебування зберігача історичного та етнографічного відділів Данила Щербаківського на фронті. Ми намагалися за доступними джерелами висвітлити і фінансове забезпечення музейних співробітників, що, можливо, додасть для дослідження життя мешканців міст 1915 року.

Список джерел

1. Державний архів м. Києва. Ф.304 Киевский художественно-промышленный и научный музей. Опис 1. Спр.6. Дело о сборе средств для создания неприкосновенного фонда музея 11 листопада 1907 – 9 січня 1914 - 10 арк.
2. Каталог выставки картин и произведений старинного искусства. – Київ, 1915. – 12 с.
3. Науковий архів Національного художнього музею України. Опис 1. Од. зб. 27. Отчет Киевского Художественно-Промышленного и Научного Музея имени Государя Императора Николая Александровича за 1915 год. – 11 арк.
4. Науковий архів Національного художнього музею України. Опис 1. Од. зб.17 . Отчет Киевского Художественно-Промышленного и Научного Музея имени Государя Императора Николая Александровича за 1914 год. – 18 арк.
5. Науковий архів Національного художнього музею України. Опис 1. Од. зб. 25. Протоколы научных заседаний Комитета музея за 1915 год. 5 марта 1915 г. – 1 декабря 1915 г. – 8 арк.
6. Науковий архів Національного художнього музею України. Опис 1. Од. зб. 29. Список экспонатов и переписка об их эвакуации за 1915 г. 25 апреля 1915 – 6 ноября 1915. – 51 арк.

Статтю присвячено діяльності Київського художньо-промислового та наукового музею впродовж 1915 року, висвітлено проблеми музею, що виникли у зв'язку з веденням військових дій, особливості роботи колективу музею, поповнення музейної колекції та описано проведення евакуації частини музейної колекції у вересні 1915 року.